

Dinî Sosyal Hizmetlerin Temelleri

Saadettin ÖZDEMİR*

ÖZET

Bu makalede “Dinî Sosyal Hizmetlerin Temelleri” araştırma konusu yapılmıştır. Dinî sosyal hizmetler; korunmaya ve bakıma muhtaç olan bireylerin maddî-manevî, huzur ve mutluluğuna, rehabilitesine katkı sağlamak amacıyla sunulan din eğitimi hizmetleridir. Sosyal bakım ve yardım kurumlarında, korunma, bakım ve yardıma muhtaç bireylere sunulacak hizmetlerin arka planının ve yasal temellerinin olması gerekmektedir. Makalede sosyal hizmet kurumlarında “Dinî Danışmanlık ve Rehberlik” mantığıyla sunulacak olan din eğitimi hizmetlerinin temelleri üzerinde durulmuştur. Dinî Danışmanlık ve Rehberlik maksadı ve mantığıyla verilecek olan din eğitimi hizmetlerinin, dezavantajlı bireylerin rehabilitesinde, diğer rehabilite hizmetleriyle birlikte önemli bir payı olacaktır. İşte bu makalede sosyal hizmet alanlarında sunulacak olan dinî sosyal hizmetlerin, insanî, toplumsal ve hukukî temelleri, üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Dinî Sosyal Hizmet, Sosyal Hizmet, Din Eğitimi, Din Hizmetleri, Rehabilitasyon

Fundamentals of Religious Social Services

ABSTRACT

In this study, “Basis of Religious Social Services” has been the subject of the research. Religious Social Services define the ones which are offered to provide material-spiritual, peace and happiness along with the rehabilitation of individuals who are in need of care and protection. Institutions of social care and assistance in which protection, care and assistance services are provided to individuals, there must be moral and legal basis of services offered. The emphasis of the discussion in this study is on the fundamentals of the religious educational services, which will be conveyed as "Religious Counseling and Guidance" by the institutions of the social services. By this approach, religious educational services are to have a significant role, in the rehabilitation of disadvantaged individuals, together with other rehabilitative services. Thus, in this study, the focus is chosen to deal with humanistic, social and legal basis of the religious social services which will be offered in the scope of social services.

Keywords: Religious Social Service, Social Service, Religious Education, Religious Service, Rehabilitation

* Yrd Doç. Dr., SDÜ Eğitim Fakültesi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi. E mail: saadettinozdemir07@gmail.com

Giriş

Sosyal hizmetler; kişi ve ailelerin kendi bünye ve şartlarından doğan ve kontrolleri dışında oluşan, maddi ve manevi yoksunluklardan sayılan, ihmal, istismar, şiddete maruz kalma, sokakta yaşama, bakıma muhtaç yaşlılık ve engellilik durumundaki insanlara yapılacak olan destektir. Yine küçük yaşta çalıştırılma, madde bağımlılığı, uzun süreli veya kronik hastalık, tutukluluk veya hükümlülük, doğal afetlere maruz kalma veya çeşitli sosyal yardıma ihtiyaç duyan insanlara sunulacak olan her türlü rehabilitasyon hizmetleridir.

Dîni sosyal hizmetler; sosyal hizmet götürülen veya bu hizmeti isteyen hedef kitlenin, maddi-mânevi olarak huzur ve mutluluğuna katkı sağlamayı, acıları hafifletmeyi, yaraları sarmayı ve manevi rehabilitasyonu hedeflemektedir. Dîni sosyal hizmetler; fert ve topluma, her zaman ve zeminde bilinçlenme, sağlıklı ve mutlu olma, ruhi konularda karşılaşılan problemleri çözme ve manevi risklere karşı uyanık olmada bilinçlendirir. Yine dezavantajlı bireylere, tutarlı tutum ve davranış geliştirme, kendisiyle ve toplumla barışık olma, hurafe, batıl inanç ve bilgilerden uzak durma, benliğini ve iradesini geliştirme, toplum kaynaklı problemleri çözebilme yeteneği ve gücünü sağlar.¹ Diğer taraftan manevi rehabilitasyonun sağlanamaması, toplumda sosyal dengelerin bozulmasına, davranış bozukluklarına, ahlaki sapmalara, ruh sağlığı ve çeşitli kişilik bozukluklarına sebep olabilir.²

Sosyal hizmet alanlarından birisi de hiç şüphesiz “Dîni Sosyal Hizmet” alanlarıdır. Genel anlamda “Dîni Sosyal Hizmetler”in faaliyet alanı içerisinde; Cezaevleri, Hastaneler, Huzurevleri, Rehabilitasyon Merkezleri, SHÇEK’e bağlı Yuva ve Yurtlar vb kuruluşları saymak mümkündür.

İnsanlar, yaratılışı gereği dünyaya herhangi bir bilgi, davranış, tutum vb özellikleri olmadan gelmektedir. Dünyaya ilk adım atmasıyla birlikte, her geçen gün birer ikişer basamak ilerlemekte, yeni birtakım şeyler öğrenmekte ve kendilerini geliştirmektedir. İnsan hiç bir bilgisi olmamakla birlikte bazı duygularla dünyaya gelmektedir. İnsanların beraberinde getirdikleri bu duygular daha sonraları farklı şekillerde yine insanlar tarafından doyurulmakta veya doldurulmaktadır. İşte bu duygulardan birisi de inanma ihtiyacıdır. İnsanlar bu duygularını hayatın ilerleyen aşamalarında mutlaka bir şekilde tatmin etmektedirler. Burada önemli olan, rast gele bir şeye değil, doğruya, gerçek ve sağlıklı bilgilere dayanarak bu duygularını tatmin etmeleridir.

Eğitim-öğretim faaliyetlerinin sunulmasında farklı uygulama ve imkânların olması yaygın bir gerçekliktir. Eğitim-öğretim imkânlarının sunumu ekonomik, sosyal, fiziki vb farklı nedenlerden ötürü değişmekte ve her birey eşit şartlarda, benzer eğitimi alamamaktadır. Genelde yeterli eğitim-öğretim imkânlarından yararlanamayan bireylerin oluşturduğu gruplar arasında, diğer insanlara göre çeşitli dezavantajlardan

¹ Ali Seyyar, *Sosyal Hizmetlerde Manevi Bakım*, Şefkat Elleri yayınları, Ankara 2007. s. 23-27; Şafak Ergül-Ayla Bayık, “Hemşirelik ve Manevi Bakım”, *Cumhuriyet Üniv., Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 8/1, Sivas 2004, s. 37-43; Ali Seyyar, “İslami Değerler Açısından Manevi Sosyal Hizmetler”, *Manevi Sosyal Hizmetler*, Editör: Ali Seyyar, Rağbet yayınları, İstanbul 2008. s.18-23; Ali Seyyar, “Bakıma Muhtaç Özürlülere Yönelik Manevi Bakım Uygulamaları”, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, cilt:2, Ankara 2008. s.251-271

² Seyyar, *Sosyal Hizmetlerde Manevi Bakım*, s. 127-129, 133,136-139; Nurullah Altaş, “Dîni Danışmanlığın Teorik Temelleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XLI, Ankara 2000. s.349

dolayı sosyal hizmet alan gruplar önemli kısmı oluşturmaktadır. İşte toplumun bu kısmını oluşturan insanların genel ve din eğitimi hizmetlerinden yararlanma imkânları sağlanmalıdır. Bu imkânların sağlanması, onlar açısından insani bir hak, toplum açısından ise, toplumun onlara karşı yapması gereken bir görev ve sorumluluktur.

Makalemizde toplumda sosyal hizmet alan bu dezavantajlı gruplardan cezaevlerindeki tutuklu ve hükümlüler, SHÇEK kuruluşlarında barınmakta olan çocuk, genç ve yaşlılar (farklı statüdeki huzurevleri), hastanelerdeki hastalar bulunmaktadır. Genel olarak dünyada bu hedef kitlelere yönelik din hizmetleri veya dîni danışmanlık ve rehberlik hizmetleri şeklinde farklı hizmetler verilmekteyken, ülkemizde bu alanlara hizmet sunumunun veriliş verilmemesiyle ilgili bazı problemler, tartışmalar yaşanmaktadır. Sebep olarak da diğer din eğitimi hizmetlerinin verilmesiyle ilgili tartışmalara paralel olarak devam eden sorunlar gösterilmektedir. Bu hizmetin verilmesine yönelik itirazlar, bilimsel temele dayanmaktan ziyade, ön yargılı yaklaşımlardan kaynaklanmaktadır.

Haklar ve ihtiyaçlar, bazı grup ve kişilerin ön yargılı yaklaşımlarına göre belirlenmemelidir. Spekülasyon ve tartışmalardan uzak, bilimsel temellere dayanan bir din hizmeti sunumu, sosyal hizmet gruplarıyla ilgili yapılan araştırmalar, böyle bir ihtiyacın olduğunu ve bu hakkın karşılanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Yapılan araştırmalarda “Dîni Danışmanlık ve Rehberlik” esasına dayalı din hizmetleri verilmesiyle, hastanelerde hastaların tedavi sürecine ve iyileşmeleri yönünde moral motivasyonlarına,³ cezaevlerindeki tutuklu ve hükümlülerin manevi rehabilitasyonu ve dîni bilgilenmelerin,⁴ yuva ve yetiştirme yurdundaki gençlerin kişilik gelişimleri, moral motivasyonları, hayata ümitle bağlanmada manevi destekleri⁵ olduğu tespit edilmiştir. Yine huzurevlerindeki yaşlıların hayata pozitif yaklaşabilmeleri, sağlıklı, huzurlu ve mutlu bir hayat sürmelerinde⁶ engellilerin hayata bağlanma, olaylara pozitif

³ Nurullah Altaş, Hastanelerde Dîni Danışmanlık Hizmetleri (Türkiye Uygulaması Üzerine Deneysel Bir Araştırma), *Ankara Üniv., İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt:XXXIX, Ankara 1999; Serpil Başer, “Diyabet İşleri Başkanlığının Yürüttüğü Cami Dışı Din Hizmetleri Kapsamında Hastanelerde Din Hizmeti İhtiyacı”, *Diyabet İşleri Başkanlığı I. Din Hizmetleri Sempozyumu 3-4 Kasım 2007*, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, cilt:1, Ankara 2008. ss.620-646; Ayşegül İlhan, İlhan, Ayşegül, *Dünya Hastanelerinde Din Hizmetleri*, ÖNDER Raporlar serisi 2. <http://www.onder.org.tr/icerikyazdir.asp?id=649>. Erişim 14.12.2007

⁴ Şuayip Özdemir, *Cezaevlerinde Din Eğitimi*, Arı Sanat yayınları, İstanbul 2006; Saadettin Özdemir, “Cezaevlerinde Verilen Din Eğitiminin Yeterliliği Üzerine Bir Araştırma: Isparta-Burdur Örneği”, *Süleyman Demirel Üniv., İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl:2008/2, sayı: 21, Isparta 2008; Hüseyin Certel, *Suçlularda Dine Dönüş*, Nobel yayınları, Ankara 2009; Hüseyin Peker, “Suçlularda Dîni Davranışlar”, *Ondokuz Mayıs Üniv., İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:4, Samsun 1990; Işık, Harun, *Cezaevlerinde Din*, Laçın yayınları, Kayseri 2009

⁵ Saadettin Özdemir, *Korunmaya Mubtaç Gençlerin Din Öğretimi İhtiyaçları*, Tuğra Matbaası, Isparta 2002; Orhan Demir, *Yetiştirme Yurdu Gençliği ve Din Eğitimi*, Düşünce Kitabevi yayınları, İstanbul 2004

⁶ Köylü, Mustafa, *Yetişkin Din Eğitiminin Teorik Temelleri*, Etüt yayınları, Samsun 2000; Akif Kılavuz, Kılavuz, Akif, *Yaşlanma Dönemi Din Eğitimi*, Arasta yayınları, Bursa 2003; Ali Seyyar, *Sosyal Hizmetlerde Manevi Bakım*, Şefkat Elleri yayınları, Ankara 2007; Saadettin Özdemir, “Huzurevlerinde Din Eğitimi Hizmetlerinde Karşılaşılan Problemler ve Çözüm Önerileri”, *Diyabet İşleri Başkanlığı, IV. Din Şurası III. Komisyon Tebliği*, Ankara 2009. <http://www.belgeler.com/blg/2pif/huzurevlerinde-din-egitimi-hizmetlerinde-karsilasilan-problemler-ve-cozum-onerileri>. 08.02.2012

yaklaşabilme, maddî ve mânevî rehabilitasyonları bakımından⁷ önemli katkılarının olduğu tespit edilmiştir.⁸

Toplumda dezavantajlı sosyal hizmet gruplarının içinde buldukları durumla ilgili olarak, dînî açıdan sağlıklı ve mantuksuz bilgi kirliliği vardır. Zaman zaman ehil olsun veya olmasın, özür gruplarıyla veya insanların içinde buldukları durumlarla ilintili olarak kaza-kader, alınyazısı veya nedensellik aranmaktadır. Bu tür konularda sağlıklı dînî bilgiler, ortaya çıkabilecek olumsuzlukları engelleyecektir. Onun için sosyal hizmet gruplarının toplumsal rehabiliteleri açısından dînî sosyal hizmetlerin gerekliliği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.⁹

Sosyal hizmet gruplarının yeterli din eğitimi ve dînî danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinden yararlanmaları konusundaki hak ve görevin yerine getirilmesinde, bazı tartışmalar yaşanmakta ve bu kitlelerin böyle bir haklarının olup olmadığıyla ilgili sorular serdedilmektedir. Tartışmanın hangi zeminde ve hangi temel dayanaklar çerçevesinde olması gerektiği problemin çözümü açısından önemlidir. İşte onun için bu çalışmamızda “Dînî Sosyal Hizmetlerin Temelleri” başlığı altında İnsanî, Toplumsal ve Hukukî Temellerini ortaya koyarak sosyal hizmet alanlarındaki din hizmetleriyle ilgili sorunları çözüm odaklı olarak ele almaya çalışacağız.

İnsanî Temel

İnsan, doğası gereği inanmaya ihtiyaç duyan bir varlıktır. Dolayısıyla kendini tanımak, varlığının değerini anlamak ve kendi gücünü ortaya koymak için, sonsuz güç ve kudret sahibi bir varlığa inanır. İnanmak, insanın, daha canlı ve diri olmasını sağlar. İnsan, hayatını, geleceğini belirlerken, tercihlerini yaparken inancına göre hareket eder. İdeallerini, düşünceleri ve hayallerini gerçekleştirirken, inancı, ona rehber olur¹⁰

İnanma, bireyin, kendinden üstün güç, kuvvet ve kudret sahibi bir varlığa duyduğu sevgi, saygı, güven ve bağlılıktır. İnanılan varlık, tabiat üstü varlıklar olarak kabul edilir. İnanılan varlığın ispatı inanca göredir. Birey, bu varlıklara ilham, vahiy veya mucize vasıtasıyla inanır.¹¹

İnsan, ne kadar güçlü olursa olsun, ihtiyaçlarını, dînî inanç ve bu inancın kendisine yönelik tavsiyeleriyle uyumlu hale getirmek ister. Birey, kendisine karşı sorumluluğundan başlayarak, kişiler arası ilişkilerini, saygı, sevgi, hoşgörü, arkadaşlık, komşuluk ve aile içi ilişkilerini, hep bu inanca göre dizayn eder, fiil ve eylemlerini, inandığı dinin emir ve yasaklarıyla sınırlandırır.¹²

⁷ Naci Kula, *Bedensel Engellilik ve Dînî Başa Çıkma*, Dem yayınları, İstanbul 2005

⁸ Ali Seyyar-Saadettin Özdemir, “AB Sürecinde Türkiye’de Dînî Sosyal Hizmetlerin Önemi –Türkiye-Almanya Örneği”, *Diyanet İşleri Başkanlığı 1. Din Hizmetleri Sempozyumu 3-4 Kasım 2007*, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları Ankara 2008, ss. 506-523

⁹ Recep Kılıç, “Din Öğretimini Temellendirme”, *Dinî Araştırmalar*, cilt:1, sayı:3, Ankara 1999. s. 208; Mualla Öztürk, “Din Eğitimi ve Çocuk Ruh Sağlığı”, *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri*, İlahiyat Vakfı yayınları: 1, Ankara 23-25 Nisan 1981. s.206-207

¹⁰ Belma Özbaydar, *Din ve Tanrı İnanıcının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma*, Baha Matbaası, İstanbul 1970. s. 6; Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Aksiseda matbaası, Samsun 2000. s.63.

¹¹ Sulhi Dönmezer, *Sosyoloji*, 9. Baskı, Savaş yayınları, Ankara 1984. s. 259; Hüseyin Certel, *Din Psikolojisi*, Andaç yayınları, Ankara 2003, s. 85.

¹² Hayatî Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, Ankara 1993. s. 77; Özbaydar, *a.g.e.*, s.7.

İnanma ve din duygusu, insanın var olmasından bu yana süregelen bir vakıdır. İnsanlar, var oluş, ezel, ebed, ölüm, ölüm sonrası, varlık gerekçesi gibi sorulara cevap aramaktadır. Varoluşla ilgili bilgilerin öğrenilmesi ne kadar ihtiyaçsa, dînî bilgilerin öğrenilmesi de o kadar ihtiyaçtır.¹³ Din, toplumların hayatlarında bir şekilde etkili olmuştur. Onların sanatlarını, kültürlerini, geleneklerini, ilmini, teknolojisini, mimarisini ve edebiyatını etkilemiştir. İşte hayatın bütün alanlarında etkili olan din, sağlıklı insanların hayatlarında olduğu kadar, sosyal hizmet alan fertlerin hayatlarında da etkili ve yönlendirici olmaktadır. İnsandaki inanma ihtiyacı asla boşluk kabul etmez. Bazen doğru bazen de eksik ve yanlış bir biçimde doldurulabilir. İşte bu noktada, sağlıklı dînî bilgiyle eksik ve yanlış bilgilendirmeler engellenecek, doğruların öğrenilmesi sağlanacaktır. Onun için inanma duygusu ve inanma ihtiyacının doğru bir şekilde karşılanması gerekir.¹⁴

İnsan tek yönlü bir varlık olmayıp ruh ve bedenden ibarettir. Bedenin ihtiyaçları kadar ruhun ihtiyaçlarının da karşılanması ve giderilmesi gerekmektedir. Karşılanması gereken rûhî ihtiyaçlarının bir yönünü de dînî ihtiyaçlar oluşturmaktadır. Dînî ihtiyaçlar da ancak ehil olan kişilerce karşılanırsa anlamlı olur. Şayet ehil kişilerce karşılanmazsa dinin, insanın manevi yönünün tatminine herhangi bir katkısı olamaz.¹⁵

Din, ilk olarak insanların zihinlerine hitap etmektedir. Bireyin isteyerek ve kasıtlı olarak davranış değişikliği meydana getirebilmesi için öncelikle zihninde bir değişikliğin olması gerekir. Zihniyet değişikliğinden sonra davranış değişikliği daha kolay gerçekleşecektir.¹⁶ Sosyal hizmet alanlarındaki farklı dezavantajlı hizmet grupları esas alındığında dinin vereceği cevapların, sorunun, önce zihinsel alanda çözümüne sunacağı, katkılar vardır. Zihinsel değişiklikten sonra onu davranış boyutu ve diğer boyutlar takip edecektir. Din, farklı engel gruplarına vereceği uygun çözüm yolları ve cevaplarla insanların manevi olarak huzur bulmalarına ve mutlu yaşamalarına, hayat felsefelerine pozitif yönde katkı sağlayacaktır.¹⁷

Hayatı anlamlandıran, neden, niçin, nasıl soruları çerçevesinde, hangi eylemin karşılığında içinde bulunduğu durumda olduğu, Allah'ın, hangi eylemi karşılığında böyle bir muameleyi ona layık gördüğü gibi soruların cevabını, ancak din hizmetleri yoluyla elde edebilecektir. Çünkü Kur'an bazı ayetlerle bu durumu örneklendirerek insanları teselli etmektedir.¹⁸ Din eğitimi hizmetleri, sadece bilgi verme ve bilgi depolama işi değildir. Aynı zamanda dînî duygu, düşünce ve inancı geliştirme işidir.

¹³ Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, PegemA yayıncılık, Ankara 2002, s. 87; Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, Akçağ yayınları Ankara 1996. s. 39; Kılıç, *a.g.m.*, s. 211; Doğan, *Recat-Tosun, Cemal, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, PegemA yayıncılık, Ankara 2003. s. 6,7; Marcel, Mauss, *Sosyoloji ve Antropoloji*, Çeviren: Özcan Doğan, Doğubatu, Ankara 2006. s. 455-463; Ahmet Nedim Serinsu, "Kur'an ve İnsanın Anlam Arayışı", *Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu, Sempozyum Bildirileri*, Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi ve TÖMER Dil Öğretim Merkezi, Ankara 20-21 Kasım 1997. s. 163-164.

¹⁴ Tosun, *a.g.m.*, s. 97; Doğan-Tosun, *a.g.e.*, s.7

¹⁵ Tosun, *a.g.e.*, s.86,87; Fahri Kayadibi; *Din Eğitimi Dersleri*, İstanbul Üniv., İlahiyat Fakültesi yayınları no:1, İstanbul 2006. s.27

¹⁶ Cebeci, *a.g.e.*, s. 47-51; Hasan Onat, "Niçin Din Eğitimi?", *Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu, Sempozyum Bildirileri, Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi ve TÖMER Dil Öğretim Merkezi*, Ankara 20-21 Kasım 1997. s. 20

¹⁷ Tosun, *a.g.e.*, s.88; Kula, *a.g.e.*, s. 107-109

¹⁸ Bakara, 2/38, 62, 112, 262, 274, 277; Ali İmran, 3/139, 153, 170; En'am, 6/48; Yunus, 10/62; Zümer, 39/61; Fussilet, 41/30; Zuhuruf, 43/68; Ahkaf, 46/13

Yani duygularda, düşüncelerde ve tavırlarda meydana gelecek rutin dışı değişiklikleri normale döndürecek olan bir hizmettir.¹⁹

Din, zorluklar karşısında ferde çıkar yolu gösteren bir rehberdir. Doğal olarak sosyal hizmet gruplarındaki fertler, içinde buldukları bazı olumsuzluklar nedeniyle negatif duygu, düşünce ve davranış içerisinde bulunabilirler. Fertleri ve sosyal hizmet gruplarındaki kişileri buldukları olumsuzluklardan kurtaracak, onlara çıkış yolu gösterecek olan rehber, dindir.²⁰

Sosyal devlet olmanın bir gereği olarak, ulusal ve uluslar arası anlaşmalar da göz önünde bulundurularak ferdin sosyal, ekonomik, beslenme, barınma gibi ihtiyaçlarını karşılama yanında bilgi, öğrenme, anlama ve danışmanlık gibi dîni içerikli danışmanlık hizmetleri alma hakkı ve ihtiyacı giderilmeli ve problemleri de çözüme kavuşturulmalıdır. Ülkemizde yasalara göre özel din eğitimi verecek kurumlar kurulamayacağına göre, grupların özellikleri de dikkate alınarak bu hizmetin devlet tarafından ehil (ilgili alanda yüksek eğitim almış) kişilerce, talep edenlere verilmesi gerekir.²¹

Toplumsal Temel

Sosyal hizmet alma konumunda olan veya sosyal hizmet kurumlarında bakılmakta ve korunmakta olan bireylerin rehabilitesinde, din eğitimi hizmetlerinin her zaman önemli bir yeri olacaktır. Dinin, ibadetlerin yapılışı ve farklı etkinliklere katılma konusunda bireye yüklediği sorumluluk, dezavantajlı sosyal hizmet alan gruplarının sosyalleşmesine de katkı sağlayacaktır. Dezavantajlı bireylerin toplumsallaşmasında, din eğitimi hizmetlerinin katkısı, sağlıklı bireylerin toplumsallaşmasına olan katkısından daha fazladır.

Din eğitimi hizmetleri, önce insanın kendisini, daha sonra da toplumu anlamasına yardımcı olabilecektir. Dinin bünyesinde barındırdığı kardeşlik, dayanışma ve hoşgörü gibi temel değerler, insanların birbirlerini anlamaları ve sevmelerini de kolaylaştıracaktır. Din eğitimi aynı zamanda fertlerin birbirlerine yabancılaşmasını engelleyecek, onun yerine dostluğu ikame edecektir.²² İşte din eğitimi hizmetleri, bu katkısıyla, dezavantajlı bireylerin sosyalleşmesi önündeki engelleri kaldırabilecektir.

Toplumsal hayatta din eğitiminin kişiye verilmesi, onu hayata bağlayacak, hayatın anlam ve önemini anlamada, ona, süreklilik ve canlılık katacaktır.²³ Din hizmetlerini sağlıklı olarak alan insanlar rûhî dengeleri yerinde, manevi olarak güçlü, maddi ve manevi açıdan ilerlemiş, kültürel ve teknik yükselmeyi sağlamış olarak

¹⁹ Suat Cebeci, "Din Eğitiminde Rehberlik ve Psikolojik Destek", *Avrupa Birliği'ne Giriş Sürecinde Türkiye'de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu*, 26-27 Mayıs 2001 Adapazarı, Değişim yayınları, Adapazarı 2002. s. 218-220

²⁰ Cebeci, *a.g.e.*, s. 40; John Sheperd, "İngiliz Din Eğitiminin Kişilik Gelişimine Katkısı" *Uluslar arası Din Eğitimi Sempozyumu, Sempozyum Bildirileri*, Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi ve TÖMER Dil Öğretim Merkezi, Ankara 20-21 Kasım 1997. s. 88-89; Kula, *a.g.e.*, s. 110-115

²¹ Süleyman Hayri Bolay- Mümtaz'er Türköne, *Din Eğitimi Raporu*, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, Ankara 1995. s. 105-106

²² Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, s.89; Onat, *a.g.m.*, s. 21; Serinsu, *a.g.m.*, s. 164-165

²³ Bilgin, *a.g.e.*, s. 41; Tosun, *a.g.e.*, s.89; Saffet Bilhan, "Din Eğitiminin Amacı", *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri*, İlahiyat Vakfı yayınları: 1, Ankara 23-25 Nisan 1981s. 95

toplumun rehberleri olacaktır²⁴ Bu hizmeti alan dezavantajlı fertler, toplumla bütünleştiğinde dayanışma, yardımlaşma, hoşgörü, güven ve samimiyet artacak, toplumun sosyal yapısı güçlenecektir. Toplumsal aidiyet ve mensubiyet düşüncesi, dezavantajlı fertlerin rehabilitelerine önemli katkılar sağlayacaktır. Toplu ibadetler ve diğer etkinlikler neticesinde ferdin hem toplumsallaşmasına hem de rehabilitelerine katkıları olacaktır.

Din eğitiminin toplumsal yapının güçlenmesine katkısını “Nasıl bir din eğitimi?” sorusuna verilecek cevap kapsamında ele aldığımızda konu daha iyi anlaşılacaktır. Din eğitimi verilirken insana, düşünceye, hürriyete, ahlâkî olana ve kültürel mirasa saygı temelinde ele alındığı ve bu yaklaşımla din eğitimi hizmetleri verildiğinde, din eğitiminin toplumsal açıdan fertleri sağlıklıyla, engellisiyle veya hangi sosyal statü ve risk grubunda olursa olsun mânevî açıdan huzur bulmalarında ve mutluluğu elde etmelerinde etkili olacaktır.²⁵

Bireyin hayatına şekil verip, yönlendiren din, aynı zamanda toplumsal hayatta da yönlendirici bir etkiye sahiptir. Özellikle ahlâkî davranışlar ve öğütlerle kişinin hayatını ve toplumsal düzenini sağlar. Toplumun mevcut düzenini şekillendirmede, düzenlemede, geleceğiyle ilgili yönlendirici bir role sahiptir. İşte sosyal hizmet alan gruplardan bireyin hem sosyalleşmesi hem de onu toplumun bir parçası olması konusunda din, dezavantajlı gruplar için önemli teşvik edici ve cesaretlendirici role sahiptir.²⁶

Din, sunduğu ibadetlerle bireyleri toplu ibadetlere teşvik ederek kişinin toplumsallaşmasına katkı sağlar. Din, ibadetlerin yapılmasını isterken kişinin hem yaratıcısıyla hem de hem cinsleriyle bir arada olmasını istemektedir.²⁷ Özellikle toplu olarak yapılan ibadetler vesilesiyle kişi bir taraftan topluluktan bir fert olurken, diğer taraftan topluma katılımı nedeniyle gerçekleşecek olan sosyalizasyon neticesinde kendine olan özgüven ve toplumsal kabul gerçekleşmiş olacaktır. Sosyal hizmet alan hedef kitlenin toplumsallaşması, dolayısıyla rehabilitesi açısından dinî sosyal hizmet etkinlikleri bir katalizör rolü üstlenecektir.

Dinî ritüelleri yapamama ve dinî etkinliklere katılamama, sosyal hizmet gruplarının toplumsal yaşantılarını olumsuz yönde etkileyecektir. İbadetlerin yapılması gerektiğine inanan ancak farklı engellerden ötürü yerine getiremeyen kişide ibadetleri yerine getirememenin bıraktığı bazı olumsuzluklar vardır. Çünkü içinde bulunduğu engel, onu bazı toplu ibadet etkinliklerinden alıkoymuştur. Hâlbuki çeşitli dinî ibadet ve sosyal etkinliklere katılma, ferdin sosyalleşmesine etki eden önemli faktörlerden birisidir. Onun için bu gruptaki insanlara sağlanacak ibadet imkânları onları sosyalleştirmede önemli bir araç olacaktır.²⁸

²⁴ Süleyman Hayri Bolay, “Din Eğitiminin Şumülü”, *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri*, İlahiyat Vakfı yayınları: 1, Ankara 23-25 Nisan 1981. s. 106

²⁵ Selçuk, *a.g.m.*, s. 29-30.

²⁶ Bilgin, *a.g.e.*, s. 29-30; Tosun, *a.g.e.*, s. 89, 91; Atalay Yörükoğlu, “Ruh Sağlığı, Ahlaki Değerler ve Din Eğitimi”, *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri*, s.211-212; Kayadibi, *a.g.e.*, s.28

²⁷ Kılıç, *a.g.m.*, s. 207-208; Bolay-Türküne, *a.g.e.*, s. 9-10; Saadettin Özdemir, *İslam'da İbadet Psikolojisi (Namaz-Zekat)*, Atatürk Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1992. s.54-63

²⁸ Tosun, *a.g.e.*, s. 89-90; Cebeci, *a.g.e.*, s.41-42

Toplumsal mutluluk, huzur ve refah, her zaman istenilen ve hedeflenen bir durumdur. Sağlıklı toplum oluşturmada, sosyal hizmet alan grupların hariç tutulması söz konusu olamaz. Onların toplumsallaşması açısından önemli etki ve katkıları olan ibadet ve diğer dîni sosyal etkinliklere katılımları, sosyalleşmenin bir adımı olarak nitelendirilebilir. İbadetlere katılan bu dezavantajlı gruplar bir taraftan yaratıcısıyla buluşma ve kavuşmayı yaşarken, diğer taraftan toplumla kaynaşacak toplumun bir parçası, bir unsuru olduğunu anlayacaktır. Böyle bir durumun gerçekleşmesi sosyal hizmet alan bireylerin rehabiliteeleri açısından sağlanması gereken bir imkândır. Yani dîni sosyal hizmetler, dezavantajlı gruplarla, toplum arasında uyum ve dengeyi oluşturacak bir unsurdur.²⁹

Dîni sosyal hizmet alması muhtemel hedef kitle, aynı zamanda içinde yaşadığı toplumun bir parçasıdır. Yani insan toplulukları genciyle-yaşlısıyla, engellisiyle-engelsiziyle, hastasıyla-sağlıklısıyla hep beraber bir arada yaşamaktadır. Toplumun diğer kesimleri için sunulan din eğitim hizmetleri imkânlarının, bu sosyal hizmet alan gruplar için de sağlanması, onların toplumun diğer kesimleriyle kaynaşmasında bir gerekliliktir.³⁰

Sosyal hizmet gruplarının, diğer insanlarla olan iletişimde, din hizmeti bir gerekliliktir. Din insanların ibadetlerle ve diğer farklı sosyal içerikli etkinliklerle kaynaşmasını, tanışmasını ve yardımlaşmasını istemektedir. Onun için tüm sosyal hizmet grupları için gerekli fiziki, psikolojik, sosyal ve zihni altyapı hazırlanmalıdır. Onların da toplumun bir parçası oldukları, diğer eğitim hizmetlerinde olduğu gibi, din hizmetlerini almalarının da onların içinde yaşadığı dünyadaki diğer insanlarla iletişimi açısından önemli olduğu hususu bilinmelidir. Dezavantajlı fertlerin hem inandığı dine mensup kişilerle iletişim kurmasında hem de diğer din mensuplarıyla iletişim kurmasında dinin hoşgörü, insan hakları gibi tavsiyelerinin etkisi hesaba katılmalıdır.³¹

İletişim, insanlar için önemli sosyalleşme araçlarından biridir. Herhangi bir sosyal hizmet grubundaki kişinin, içinde bulunduğu toplumdaki farklı inanç grubundaki veya aynı inanç grubundaki insanlarla iletişim ve paylaşma açısından din eğitimi önemli bir araçtır. Çünkü karşısındaki kişinin düşüncesine saygı, ona değer verme, bir arada mutlu olabilmesi için, din bilinmelidir.³²

Teknoloji, iletişim ve küreselleşmenin söz konusu olduğu bir dünyada bir arada yaşama kültürü oldukça önemlidir. Farklı kültür, din, ırk, renk ve dilden insanların yanında, farklı sosyal hizmet gruplarının içindeki bir fertte yaşamalı ve mutlu olabilmelidir. Dinin özünde var olan, saygı, yardımlaşma, dayanışma ve hoşgörü kültürü, birçok farklılığı olan insanların bir arada mutlu ve huzurlu olmalarını sağlayacaktır.³³

²⁹ Tosun, *a.g.m.*, s. 97-98; Ünver Günay, "Türkiye'de Dini Sosyalleşme", *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri*, İlahiyat Vakfı yayınları: 1, Ankara 23-25 Nisan 1981. s.194-195

³⁰ Tosun, *a.g.m.*, s. 98; Ramazan Bulut, *Din Eğitiminin Toplumsal Temeli ve Fonksiyonları*, Süleyman Demirel Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2010. s. 87

³¹ Bilgin, *a.g.e.*, s. 76; Sheperd, *a.g.m.*, s. 86,87; Bilhan, *a.g.m.*, s.96

³² Selçuk, *a.g.m.*, s. 31; Tosun, *a.g.e.*, s. 91; Doğan-Tosun, *a.g.e.*, s. 8,9; Sheperd, *a.g.m.*, s. 86,87; Kayadibi, *a.g.e.*, s.29

³³ Tosun, *a.g.m.*, s. 98; Selçuk, *a.g.m.*, s. 34-35; Doğan-Tosun, *a.g.e.*, s. 6,7; Hasan Ali Koçer, "Genel Din Eğitiminin Bütünlüğü İçinde Din Eğitiminin Yeri", *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri*, İlahiyat Vakfı yayınları: 1, Ankara 23-25 Nisan 1981. s.24

Farklı kültür ve değerlere sahip bir toplumda yaşayan sosyal hizmet grubuna mensup fertler din eğitiminin verdiği sevgi eğitimiyle, diğer insanlarla daha yapıcı ve olumlu ilişkiler içerisinde olacaklardır. İnsan yaratılışı gereği hem sever, hem de sevmeyi sever. Sevmek ve sevilme bir ihtiyaçtır. Bu sevginin önce fertte yerleşmesi ve etrafına yayılması, insanları, çevresindeki diğer insanlarla pozitif ilişki içerisinde olmaya zorlayacaktır. Bu da ferdin toplumla bütünleşmesini sağlayacak olan etmenlerden biridir.³⁴

Hukuki Temel

İnsanlar, toplu halde yaşamaya başlamalarından itibaren toplum düzenini sağlamak için bir takım kurallar koymuşlardır. En küçük kabilede, büyük devletlere kadar tamamında işlerin, konulan kurallar çerçevesinde yürümesi hedeflenmiştir. Bu kurallara hukuk kuralları da diyoruz. İşte bu kurallar toplumun sağlıklı, mutlu ve huzurlu bir yaşam sürmesi ve aynı zamanda olumsuzlukların engellenmesi için konulmuştur. Devletlerin vatandaşlardan istediği, vatandaşın da devletten istediği hep bu kurallarla belirlenmiştir. Devletin vatandaşa sunması gereken hizmetlerden birisi de sosyal yardım ve bakıma muhtaç olan kişilere yönelik dîni sosyal hizmet faaliyetleridir. Makalemizde üzerinde durmaya çalıştığımız sosyal hizmet alan grupların, dîni sosyal hizmet almalarıyla ilgili antropolojik-insani ve toplumsal temeller benzer özellikler gösterirken, hukuki boyutta sosyal hizmet grupları arasında bazı farklılıklar söz konusudur. Onun için sosyal hizmet gruplarının din hizmetleri almalarıyla ilgili boyutunun ayrı ayrı ele alınması doğru bir yaklaşım olacaktır. Dolayısıyla sosyal hizmet gruplarına devlet eliyle verilen din eğitimi hizmeti faaliyetleri ayrı ayrı ele alınmıştır.

Hastaneler, Cezaevleri, SHÇEK ve Huzurevleriyle ilgili ayrıntılı bilgilerden sonra din hizmetleriyle ilgili genel hukuki durumla ilgili bilgiler vermenin de yararlı olacağı kanaatine vardığımız için şu bilgileri vermek yararlı olacaktır. Özelde bazı sosyal hizmet kurumlarıyla ilgili metinler yanında 1924 yılında kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu, 1982 Anayasasının 24. Maddesi, Türk Medeni Kanununun 266. Maddesinde benzer atıflar bulunmaktadır. Ekonomik, sosyal ve kültürel haklar uluslar arası sözleşme 18. Madde (4. Fıkrası), 1950'de imzalanan Avrupa Konseyi üye devletlerin (Türkiye dahil) İnsan Hakları ve Temel özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme metni hukuki alanda dayanak olarak gösterilebilecek metinler arasında yer almaktadır.³⁵ İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 2 ve 18 maddesi, İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına ilişkin sözleşme ve Helsinki Nihai Senetleri ve bu senedi onaylayan Paris şartı benzeri hukuki metinlerde bu hususlara değinilmektedir.³⁶ Bütün bu beyanname, yasa ve kanunlar yanında aslında bir demokratik hak olarak din, insanlar tarafından öğrenilmek istenmektedir. Hiçbir hukuk metni olmasa dahi bu hakkın bir insan hakkı olarak verilmesi gerekir. Bu haklar verilirken de dezavantajlı grupların durumu göz önünde bulundurularak ona göre fiziki, sosyal ve materyal desteği sağlanmalıdır. Din eğitiminin bir hak olarak anlaşılması ve yorumlanması, aynı zamanda devlete bu hakkı karşılama ve yerine

³⁴ Tosun, *a.g.e.*, s.92; Onat, *a.g.m.*, s. 21; Bulut, *a.g.m.*, s. 74

³⁵ Bolay-Türküne, *a.g.e.*, s. 100-101

³⁶ Tosun, *a.g.e.*, s. 100; Gül, Ahmet, "Türkiye'de Örgün Din Eğitimi", *Uluslar arası Din Eğitimi Sempozyumu, Sempozyum Bildirileri*, Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi ve TÖMER Dil Öğretim Merkezi, Ankara 20-21 Kasım 1997. s. 191,192

getirme görevini de yüklemektedir.³⁷ Diğer taraftan Devlet Denetleme Kurulu, 04.06.2009 ve 27.08.2009 tarihlerinde hazırlamış olduğu iki ayrı raporda, manevi bakım konusu üzerinde durmuştur. Raporda, manevi hizmetlerin sunumunda bazı endişelerin olduğu, ancak bu endişelerin geçerli gerekçeleri olmadığı hususuna değinilmektedir. Yine de bu endişelerin giderilerek ihtiyaç sahipleri ve isteyenlere bu hizmetin sunulmasının önemine yer verilmektedir.³⁸ Tartışılması gereken, din eğitiminin bir hak olup olmadığına ziyade, bu hakkın kim tarafından, nasıl ve ne şekilde, hangi formasyonla karşılanacağı olmalıdır.

Hastanelerde Dini Sosyal Hizmetlerin Hukukî Boyutu

Hastanelerde gerek yatarak, gerekse ayakta tedavi gören vatandaşlara yönelik verilen hizmetlerin hukuki boyutu, Avrupa ülkelerinde hasta hakları çerçevesinde sorunsuz bir şekilde uygulanmaktadır. Ülkemizde ise henüz hukukî açıdan bir açıklık söz konusu değildir. Çünkü verilen hizmet Avrupa'da bireysel bir hak olarak değerlendirilirken, ülkemizde olaya, böyle bakılmamaktadır.³⁹

Ülkemizde 1994 yılında bütçe görüşmeleri esnasında verilen bir teklifle gündeme gelen din hizmetleri, Hastanelerde Dini Danışmanlık ve Rehberlik hizmetleri adıyla kısa bir deneme şansı bulmuştur. 1994 yılında hastanelerde başlayan uygulama, 12.12.1995 tarihinde Ankara Tabip Odasının, uygulamanın iptali ve yürütmeyi durdurma talebiyle açtığı dava Danıştay 5. Dairesinin 12.04.1996 tarih ve 1995/3612 sayılı kararıyla durdurulmuştur. Yürütmeyi durdurmaya yapılan itirazı da Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulu, 18.08.1996 tarih ve 1996/131 sayılı kararıyla reddetmiştir. Böylelikle kısa süren uygulama, Sağlık Bakanlığı'nın 07.06.1996 tarih ve 9124 sayılı yazısıyla resmen yürürlükten kaldırılmıştır.⁴⁰ Ancak yürürlükten kaldırılan uygulamanın, Uluslar arası hukuk, insan hakları, hasta hakları, iç hukuk ve sözleşmelere aykırı olduğunun belirtilmesinde yarar vardır.

Avrupa Hasta Hakları Bildirgesi'nin 5. maddesinde "Herkesin kendi ahlaki ve kültürel değerlerine, dinsel ve felsefi inançlarına sahip olma ve bunlara saygı gösterilmesini isteme hakkı vardır."⁴¹ denilmektedir. Maddede sözü edilen ahlaki ve kültürel değerlere, dinsel ve felsefi inançlara sahip olma ve saygı gösterilmesiyle ilgili haklara, ferdin (hastanın) manevi rehabilitasyonuna katkı sağlayacak olan dini danışmanlık ve rehberlik esasına dayalı din eğitimi hizmetlerini de dâhil etmek gerekir.

Resmî Gazete de yayınlanan Hasta Hakları Yönetmeliği'nin 7. bölümünde Diğer Haklar başlığı altında; dini vecibeleri yerine getirebilme ve din hizmetlerinden faydalanmayla ilgili 38. maddede şöyle denilmektedir: "Sağlık kurum ve kuruluşlarının imkânları ölçüsünde hastalara dini vecibelerini serbestçe yerine getirebilmeleri için

³⁷ Tosun, *a.g.e.*, s. 94-98; Bolay-Türküne, *a.g.e.*, s.4-5, 97-98; Salih Tuğ, "Türkiye'de Din Eğitiminin Din Eğitiminin Sosyal ve Hukuki Bazı Dayanakları", *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri*, İlahiyat Vakfı yayınları: 1, Ankara 23-25 Nisan 1981, s.179-182; Kayadibi, *a.g.e.*, s.30-32

³⁸ <http://www.tccb.gov.tr/ddk/ddk29.pdf> ve <http://www.tccb.gov.tr/ddk/ddk30.pdf> 11.01.2012; <http://www.manevibakim.com/guncel/22022010.asp> 11.01.2012

³⁹ Başer, *a.g.m.*, s.642-644.

⁴⁰ Altaş, "Hastanelerde Dini Danışmanlık...", s. 603; İlhan, *a.g.e.*, s.6-7

⁴¹ Tuğçe Oral, "Hasta Hakları", <http://www.Turkhukuksitesi.com/> makale_1047. htm. Erişim:6.02.2012; Hukuki ve Tıbbi Açısından Hasta Hakları, Mehmet Sıddık Çinko, <http://www.vekil.net/forum/hukuki-makale-kose-yazisi-arastirma-ve-incelemeler/hukuki-ve-tibbi-acidan-hasta-haklari-mehmet-siddik-cinko/?action=printpage>

gereken tedbirler alınır. Kurum hizmetlerinde aksamalara sebebiyet verilmemek, başkalarını rahatsız etmemek ve personelce düzenlenip yürütülen tıbbî tedaviye hiç bir şekilde müdahalede bulunulmamak şartı ile hastalara dinî telkinde bulunmak ve onları manevî yönden desteklemek üzere talepleri halinde, dinî inançlarına uygun olan din görevlisi davet edilir. Bunun için, sağlık kurum ve kuruluşlarında uygun zaman ve mekân belirlenir. İfadeye muktedir olmayıp da dinî inancı bilinen ve kimsesiz olan agoni halindeki hastalar için de, talep şartı aranmaksızın, dinî inançlarına uygun olan din görevlisi çağırılır. Bu hakların nasıl ve ne zaman kullanılacağı ve bu konuda alınacak tedbirler, sağlık kuruluşunun çalışma usûl ve esaslarını gösteren mevzuatta ayrıca düzenlenir.⁴²

Hasta haklarıyla ilgili maddede açık olarak belirtildiği gibi hastanın, dinî telkin ve manevî yönden desteklenmesi ve talep edeceği din görevlisinin, hastaya Dinî Danışmanlık ve Rehberlik amacıyla hizmet vermesi kastedilmektedir. Bu hak bugün için söz konusu edildiği zaman bu hizmetin verilmesiyle ilgili ülkemizde henüz bir faaliyetin yapılmadığını söyleyebiliriz. Yapılamamanın nedenleri olarak hizmeti verecek nitelikte görevlilerin ve bu görevlileri yetiştirecek yüksek öğretim programlarının olmayışı ve yönetmelikte olmasına rağmen böyle bir hizmetin bazı temelsiz/suni gerekçelerden dolayı başlatılmamış olmasıdır.⁴³ Hastanelerde böyle bir hakkın olduğu, hastaneye gelen hastaların göreceği şekilde asılmakta fakat bu hizmetin verilmesiyle ilgili personel durumu, nasıl ve ne şekilde verileceği ve fizikî düzenlemeler hakkında herhangi bir açıklayıcı bilgi ve uygulama örneği bulunmamaktadır.

Cezaevlerinde Dinî Sosyal Hizmetlerin Hukukî Boyutu

Cezaevlerinde manevî rehabilitasyon amaçlı din hizmetleri, 1950'lerde başlamış ve değişik aşamalardan geçerek günümüze kadar gelmiştir. Zaman zaman aksamalar olsa da, uygulamada bir devamlılığın olduğu görülmektedir. Adalet Bakanlığının DİB'e gönderdiği 05.08.1950 tarih ve 17565 sayılı yazısı ile Cezaevlerinde dinî ve ahlâkî içerikli sohbetlerle, mahkûmların topluma kazandırılmaları ve ıslahları amaçlanmıştır.⁴⁴

DİB 07.06.1963 tarih ve 15848 sayılı genelgesiyle, cezaevlerinde dinî ve ahlaki içerikli konferanslar verilmesi istenmiştir. Konferansın vaizler tarafından verilmesi, vaiz olmayan yerlerde ise bu görevin müftüler tarafından yürütülmesi ve konferanslarda mahkûmların durumları göz önünde bulundurularak onları kazanmaya yönelik yumuşak bir üslupla onlara hitap edilmesi önerilmiştir.⁴⁵ Bu yazı sonrası yapılan etkinliklerden olumlu neticeler alınması üzerine, Adalet Bakanlığı, 18.03.1964 tarih ve 8521 sayılı yazısı ile il ve ilçe cezaevlerinde haftada iki gün olmak üzere dinî ve ahlâkî içerikli konferanslar verdirilmesini istemiştir.⁴⁶

DİB'in 09.02.1974 tarih ve 74-28 sayılı yazısı, Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü'nün 15.02.1974 tarih ve 11-19 sayılı tamimiyle cezaevlerine gönderilmiştir. Adalet Bakanlığı 1975'de yayınladığı bir tamimle, cezaevindeki din hizmetleriyle ilgili gerekli tüm altyapı ve donanımı sağlama görevini üstlenmiştir. 22 Nisan 1981 tarihinde

⁴² Resmi Gazete, 1 Ağustos 1998 sayı:23420. s.74

⁴³ Altaş, Hastanelerde Dinî Danışmanlık..., s. 602,603; İlhan, *a.g.e.*, s. 10; Başer, *a.g.m.*, s. 630-641

⁴⁴ Geniş bilgi için Bkz: Özdemir, *Cezaevlerinde Din Eğitimi*, s. 43; Certel, *Suçlularda...*, s. 26-39

⁴⁵ Mehmet Bulut, *Diyanet İşleri Başkanlığının Yaygın Din Eğitimindeki Yeri*, Ankara Üniv, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1997. s.53.

⁴⁶ Özdemir, *Cezaevlerinde Din Eğitimi*, s. 44

Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü'nün eğitim birimi kurulmuş daha sonra bu birimin yapmış olduğu planlama neticesinde aralarında DKAB dersinin de olduğu bir eğitim programı yürürlüğe girmiştir. Buna göre Din Kültürü ve Ahlak Bilgisiyle ilgili ortaya çıkan problemler, DİB'e bağlı müftülüklerle cezaevi yönetiminin işbirliğiyle çözülmesi kararlaştırılmıştır. 16 Eylül 1981'de Genel Kurmay Başkanlığı'nın 7130-818-81 sayılı yazısına binaen bir DİKAB müfredat programı hazırlanmış ve bu program DİB'in 01.04.1982 tarih ve D/4-2/552 sayılı görüşleri ve Genel Kurmay'ın da uygun görüşüyle Cezaevlerinde uygulanmıştır.⁴⁷

DİB'in 27.07.1989 tarihinde İrşat Hizmetleriyle ilgili yayınladığı 74 no'lu genelgenin İrşat Hizmetleri adlı başlığının 3. maddesinde "Cumhuriyet Savcılığınca gösterilecek ihtiyaca göre, ceza ve tutuklevleri ile çocuk ıslahevlerinde (E Tipi dâhil) ders verilmesi ve uygun zamanlarda kuruluşların ziyaret edilmesi gerektiği belirtilmektedir."⁴⁸

Cezaevlerinde DKAB dersleri ve uygulamasında yaşanan sıkıntıları giderme açısından 2001'de Adalet Bakanlığı ve DİB ortak bir çalışma başlatmıştır. Bu ortak çalışma neticesinde 15.05. 2001'de iki kurum arasında hükümlü ve tutukluların topluma kazandırılmasına yönelik bir protokol imzalanmıştır. Bu protokolle Adalet Bakanlığı ve DİB'in sorumlulukları ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Yine bu işbirliği çerçevesinde yeni bir müfredat programı hazırlanmış, hazırlanan bu protokol 26.09.2002 tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁴⁹ Adalet Bakanlığı ile DİB arasında yapılan yazışmalardan, cezaevlerinde yapılmak istenen dinî sosyal hizmetlerle, manevî rehabilitasyonun amaçlandığı görülmektedir. Bu amaç, vaizlerin yapacağı irşad ve tebliğ göreviyle, mahkûmların işlemiş oldukları suçlardan pişmanlık duymaları, topluma kazandırıldıktan sonra tekrar suç işleyerek cezaevine geri dönmemeleri ve iyi bir insan, iyi bir vatandaş olabilmelerinin sağlanması, suçu meslek haline getirmelerinin engellenmesidir.⁵⁰

Resmi gazetede yayınlanan "Ceza İnfaz Kurumlarının Yönetimi ile Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Tüzük"ün Din ve Vicdan Özgürlüğünü düzenleyen madde 93'de hükümlü ve tutukluların mensubu bulunduğu dinin ibadetlerini, cezaevi iç düzenini bozmayacak ve çalışmaları engellemeyecek şekilde serbestçe yerine getirebileceği ve din görevlisiyle uygun şartlarda görüşebileceği hususu açıklanmıştır. Yine aynı tüzük madde 105'de, eğitim haklarından bahsederken, "din eğitimi" alma hakkına da değinilmektedir.⁵¹

Adalet Bakanlığı ile DİB arasında "hükümlü ve tutukluların" dinî ve ahlaki gelişimlerini sağlamaya yönelik olarak 10.02.2011 tarihinde yeni bir protokol imzalanmıştır. Son olarak güncellenen protokol, öncekilere göre daha kapsamlı ve ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. Bu protokolle Ceza ve Tevkifevleri Genel

⁴⁷ Özdemir, *Cezaevlerinde Din Eğitimi*, s. 45-47

⁴⁸ TC Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı, 74 nolu genelge, 27.07.1989 tarih ve sayı: 12.1/166/857

⁴⁹ <http://www.cte.adalet.gov.tr/mevzuat/protokol/diyanet.doc>; Özdemir, *Cezaevlerinde Din Eğitimi*, s. 52-55; Şuayip Özdemir, "Cezaevlerinde Din Hizmetlerinin Temel Problemleri", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, cilt:2, Ankara 2008, s.132-133; Talha Kaya, "Cezaevi Vaizliği" *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, cilt:2, Ankara 2008, s. 156-163.

⁵⁰ Certel, *Suçlularda...*, s. 39-43.

⁵¹ *Resmî Gazete* sayı: 26131, tarih 06.04.2006; <http://www.cte.adalet.gov.tr/mevzuat/tuzuk/tuzuk.doc>

Müdürlüğü ile DİB'nin görev ve yükümlülükleri belirlenmiştir. Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü'ne din eğitimi hizmetlerini sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için bazı yükümlülükler getirmiştir. Bunlar; cezaevi iç mekânlarının din eğitimi hizmeti verecek şekilde hazırlanması, din hizmetleriyle ilgili faaliyetlerin bir düzen içerisinde yapılması, personele rahat çalışma ortamının hazırlanması, hükümlü ve tutukluların gruplar halinde faaliyetlere katılmalarının sağlanması ve kütüphaneye gelen dinî içerikli kitapların gözden geçirilmesidir. DİB'e ise; tutuklu ve hükümlülerin sayıları dikkate alınarak personel görevlendirilmesi, hurafe ve batıl bilgilerin düzeltilmesi, mahkûmların özellikleri dikkate alınarak eğitim-öğretim verilmesi, hükümlü ve tutukluların özel görüşme isteklerinin karşılanması ve Ceza ve Tevkifevleri'nde görev yapacak personelin hizmet içi eğitimler vasıtasıyla yetiştirilmesi gibi görevler verilmiştir.⁵²

SHÇEK'de Dinî Sosyal Hizmetlerin Hukukî Boyutu

SHÇEK kuruluşunda din hizmetleriyle ilgili ilk uygulama, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın (DİB) 5 Aralık 1989 tarih ve Din Hizmetleri Daire Başkanlığının 12/1/232/1393 sayılı yazısı ve yine DİB Din Hizmetleri Daire Başkanlığı'nın 27.07.1989 tarih ve 12.1/166/857 sayı ile yayınlanan 74 nolu genelgesinin, il müftülüklerine ve SHÇEK'e bağlı kurum ve kuruluşlara bildirmesiyle başlamıştır

Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) kuruluşunda din hizmetleriyle ilgili ilk uygulama, Diyanet İşleri Başkanlığı, Din Hizmetleri Daire Başkanlığının 27.07.1989 tarih ve 74 nolu genelgesini il müftülüklerine ve SHÇEK'e bağlı kurum ve kuruluşlara bildirmesiyle başlamıştır.⁵³ İl Sosyal Hizmetler Müdürlükleri bünyesinde yer alan çocuk yuvaları, yetiştirme yurtları ve huzureverlerinde, müftülüklerle işbirliği yapılarak belli bir program dâhilinde dinî sohbet ve konferanslar düzenlenmesiyle ilgili hizmetler, bazı ön yargılı yaklaşımlarla gelen tepkiler üzerine⁵⁴ durdurulmuştur.⁵⁵ 27.02.1992 tarihinden 03.09.1996 yılına kadar ara verilen uygulama SHÇEK Genel Müdürlüğü'nün diğer bir yazı ile, dinî sohbet ve konferansların devam ettirilmesine karar verilmesiyle tekrar başlamıştır.⁵⁶ Ayrıca SHÇEK Genel Müdürlüğü'nün İl Sosyal Hizmetler Müdürlüklerine göndermiş olduğu eğitim-öğretim programlarını düzenleyen yazıda, çocuk ve gençlere yönelik çeşitli eğitim-öğretim faaliyetlerinin önemi üzerinde durulurken, Millî-Dinî Bayramlara yer verilmesinin, çocukların eğitim-öğretimleriyle psiko-sosyal ve fiziksel gelişimlerine yararlı olacağı ifade edilmiştir.⁵⁷ Diğer taraftan 03.09.1996 yılında başlayan dinî sohbet ve konferans

⁵² *Resmî Gazete*, Adalet Bakanlığı ve DİB protokol 10.02.2011

⁵³ Genelge 74, T.C. Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı, Din Hizm. D. Bşk. Sayı: 12.1/166/857 ve 27.07.1989 tarihli genelge.

⁵⁴ Bolay-Türküne, *a.g.e.* s.115

116; Seyyar-Özdemir, *a.g.m.*, Cilt:2, s. 520-521; Saadetin Özdemir, "Sosyal Hizmetlerde Çocuk ve Gençlerin Eğitim Hakları Bağlamında Din Eğitimi", *Birinci Sosyal Hizmetler Şurası Ön Komisyon Raporları ve Bireysel Çalışmalar*, T.C Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü, Nisan 2004 Ankara. s. 311

⁵⁵ Başbakanlık Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü'nün B. 02.1.SÇE.0.72.00.02./E-11/92-102 sayı ve 27.02.1992 tarihli yazısı

⁵⁶ Başbakanlık Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü'nün B. 02.1.SÇE.0.72.00.01./E-11/96-563 sayı ve 03.09.1996 tarihli yazısı

⁵⁷ Başbakanlık Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü'nün B. 02.1.SÇE.0.11.00.02.Ç-1-2-97/206 sayı ve 19.02.1997 tarihli yazısı

uygulaması için Genel Müdürlüğün İl Müdürlüklerine gönderdiği bir yazı ile kuruluşlarda ne gibi faaliyetlere yer verildiği sorgulanarak, uygulamadan vazgeçilmesi tavsiye edilmiştir.⁵⁸

Çocuk yuvası ve yetiştirme yurtlarında bir süre ara verilen din hizmeti faaliyetleri, 26.02.2007 tarihinde Devlet Bakanlığı adına SHÇEK Genel Müdürlüğü ile Devlet Bakanlığı adına Diyanet İşleri Başkanlığı arasında bir protokol imzalanarak tekrar başlatılmıştır.⁵⁹ Protokole göre; SHÇEK kurumunca verilen hizmetlerin, koruyucu sosyal hizmetler olarak aktifleştirilmesinde, Diyanet İşleri Başkanlığının toplum üzerindeki etkisinden yararlanılmasına değinilmiştir. Yine devamla kurum tarafından bakılan kadın, çocuk, genç, yaşlı, özürlü ve benzeri hizmet alan dezavantajlı hizmet gruplarının “Türk örf, âdet, inanç ve milli ahlakına sahip, kendisine güvenen, insan sevgi ve saygısıyla dolu, Atatürkçü düşünce ve Atatürk ilke ve inkılaplarına uygun yetiştirilmelerine” yardımcı olmak şeklinde açıklanmıştır. Yukarıda sayılan amaçların gerçekleşmesi için, Diyanet İşleri Başkanlığı, İlahiyat eğitimi almış, konusunda uzman personel görevlendirmek suretiyle yardımcı olma sorumluluğu almıştır.

SHÇEK ile DİB arasında yapılan ikinci protokol ise 2007 yılında yapılan protokoldür. Bu protokol de yine iki kurum arasında bir işbirliğini öngörmekte ve her iki kuruma da belli yükümlülükleri yüklemektedir.⁶⁰ 2007 tarihinde imzalanan bu protokol, 26.10.2011 tarihinde SHÇEK’e bağlı bakanlığın adının değişmesiyle Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasında yeniden imzalanan yeni bir işbirliği protokolüyle yürürlükten kaldırılmıştır. 26.10.2011 tarihli protokole göre; işbirliği konuları daha net ve ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu protokole göre; Ailelerin problemlerinin çözümüne yönelik danışmanlık hizmetleri vermek, Türk aile yapısının özelliğine uygun eğitim ve seminerleri düzenlemek, aile bireylerinin her açıdan bakımı ve korunması gibi konularda bilgilendirme ve eğitimi faaliyetlerini yürütecek görevliler yetiştirmek, ailelerin parçalanmasına yol açan sebepleri ortadan kaldıran projeler geliştirmek, çocuğun korunması ve çocuk haklarıyla ilgili duyarlılığı artırıcı faaliyetler yapmak, özellikle dini ve milli günler olmak üzere çeşitli zamanlarda ahlaki, dini ve milli duyguları geliştirmeye yönelik etkinlikler yapmak, protokolün amaçları doğrultusunda her türlü bilimsel etkinliği düzenlemek, engellilere yönelik din hizmetlerine ağırlık vererek, ibadetlere katılma ve din eğitimi hizmeti alma imkanı sağlamak gibi, hususlara yer verilmiştir.⁶¹

Huzurevlerinde Dini Sosyal Hizmetlerin Hukukî Boyutu

Ülkemizde Huzurevleri SHÇEK’e bağlı Huzurevleri, Belediyelere ait olanlar, Vakıf ve derneklere ait olanlar, özel statüde olanlar ve azınlıklara ait olan huzurevleri gibi farklı

⁵⁸ Başbakanlık Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğünün B. 02.1.SÇE.0.72.00.0./E-11/97-426 sayı ve 28.07.1997 tarihli yazısı

⁵⁹ Devlet Bakanlığına bağlı SHÇEK Genel Müdürlüğü ile Devlet Bakanlığında Diyanet İşleri Başkanlığı Arasında İşbirliği Protokolü, 26.02.2007

⁶⁰ Protokol, Devlet Bakanlığında Bağlı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü ile Devlet Bakanlığında Bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı Arasında İşbirliği Protokolü, 26.02.2007.

<http://www.shcek.gov.tr/hcek-genel-mudurlugunce-2005-2007-arasi-yapilan-tum-protokoller.aspx>. 08.02.2012

⁶¹ Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı Arasında İşbirliği Protokolü, http://www.diyanet.gov.tr/turkish/dinhizmetleriweb/irsat/pdf/protokoller/aile_s_p_bakanligi.pdf 08.02.2012

statülerde bulunmaktadırlar. Farklı statüde olmaları nedeniyle ayrı yönetmeliklere göre yönetilmektedir. O nedenle din hizmetleri imkânlarından yararlanma konusunda da farklılıklar söz konusudur. Bilhassa kamu dışındaki Huzurevleri, ya gereksiz görmeleri ya da personel açısından ek bir maliyet getireceği gibi gerekçelerle din hizmetleri elemanı istihdam etmemektedirler. Bu da böyle bir hizmetin sunulmaması gibi bir durumu ortaya çıkarmaktadır.

Huzurevlerinde din hizmetleriyle ilgili dînî sohbet, konferans ve her türlü etkinlik SHÇEK ile DİB arasında yapılan protokoller çerçevesinde yapılmaktadır. Ancak SHÇEK ve DİB arasında yapılan protokollerde genelde Huzurevi kavramı pek fazla telaffuz edilmemektedir. Genel olarak SHÇEK kavramı kullanılmaktadır. SHÇEK içerisinde kurum bünyesindeki tüm kuruluşlar kastedilmektedir. Dolayısıyla Huzurevlerinde din hizmetleri veya dînî danışmanlık hizmetlerinin hukuki dayanakları SHÇEK’le ilgili tüm protokoller ve genelgeler çerçevesinde düşünülmelidir. Bu durum, SHÇEK’e bağlı Huzurevleri için geçerli olan bir durumdur. Farklı statülerdeki Huzurevleri için benzer şeyler söz konusu değildir.

Sonuç ve Öneriler

Sosyal hizmet yardım ve desteğine muhtaç olan insanlar, farklı kategorilerde sınıflanmış bulunmaktadır. İhtiyaçları, istekleri, duyguları, düşünceleri, sahip oldukları engelleri, psikolojik durumları farklıdır. Bu farklılıklardan dolayı her bir bireyin veya grubun rehabilitelerine yönelik verilmesi gereken hizmetlerde de çeşitlilik kaçınılmazdır.

Sosyal hizmet grubundaki insanların rehabilitelerine ve topluma entegreleri de farklı bakış açılarıyla ve yöntemleriyle sunulan birçok sosyal, kültürel vb. etkinlik onların hayatlarına pozitif katkılar sağlamaktadır. Bu katkıları yapacak olan faktörlerden birisi de dînî danışmanlık ve rehberlik anlamında din eğitimi hizmeti faaliyetleridir.

Doğuştan var olan inanma ihtiyacının doğru bilgilerle ve sağlıklı biçimde karşılanması, hem onların duygularının tatmini hem de haklarının verilmesidir. Sosyal hizmet grubundaki insanların, diğer fertlerden daha fazla dînî bilgiye ve teselliye ihtiyaçları vardır. Çünkü onlar diğer insanlara göre içinde buldukları olumsuzluklardan kurtulmaya manevi açıdan rehabilite olmaya diğer insanlardan daha çok ihtiyaç duymaktadırlar. Ferdin hayatında var olan, ancak normal bilimle çözülemeyen ve açıklanamayan olaylara en uygun, akılcı ve tatmin edici bilgiyi din vermektedir. Fertleri olumsuz duygulardan arındıracak onlara hoşgörülü bakabilmeyi öğretecek olan etki dinde bulunmaktadır. Dolayısıyla bu nedenlerden ötürü din hizmetleri imkânlarının bu hedef kitleye sunulması, yerinde bir uygulama olacaktır.

Toplumsal yapıyı dayanışma, yardımlaşma ve kardeşlik gibi unsurlarla sağlamlaştıran din, sosyal hizmet grupları için de farklı anlamlar ifade etmektedir. Dezavantajlı gruplar ister istemez toplumla entegrede bazı sıkıntılar yaşamaktadır. Onların toplumla bütünleşmesi, kaynaşması ve birlikteliğini sağlayacak olan faktör dindir. İşte bu beklenen etkininin dinden elde edilebilmesi, doğru ve sağlıklı bir din eğitimi hizmeti verilmesiyle sağlanacaktır.

İletişim ve teknolojinin zirve yaptığı çağımızda insanlar arası iletişim, sosyalleşme ve bir arada yaşama açısından din eğitimi hizmetleri etkin rol oynamaktadır. Gelişen ve değişen teknolojiyle birlikte insanların, özellikle de sosyal

hizmet grubundaki insanların diğer toplum fertleriyle bir arada mutlu ve huzurlu olmaları için sağlıklı bir din eğitimi hizmeti verilmelidir.

Sosyal hizmet gruplarını hem evrensel hem de ülkemizdeki hukuk açısından ele aldığımızda din hizmetleri verilmesinde bir sakınca olmadığı halde, verilmesiyle ilgili hükümlerin bile yer aldığı görülmektedir. Mahkûmlar, hastalar, korunmaya ve bakıma muhtaç çocuk, genç ve yaşlılarla ilgili uluslar arası ve ulusal hukuk metinleri, bu sosyal hizmet gruplarının manevi rehabilitelerinde din eğitimi hizmetlerinin sunulmasına önemli oranda yer ayırmaktadır. Hatta zaman zaman bu hizmetlerin hukuken zorunlu olarak verilmesi gerektiği de vurgulanmaktadır. Genel olarak tüm hukuk metinlerinde din eğitimi hizmetlerinin bir insan hakkı olarak verilmesi gerektiğinin üzerinde durulmaktadır.

Sosyal hizmet grubundaki insanlara din hizmetlerinin sunumunda bazı tartışmaların ve itirazların olduğu, uygulamalardan anlaşılmaktadır. İşte biz bu makalemizde ihtiyaç sahiplerine, istekleri doğrultusunda din hizmetleri verilmesinin bir ihtiyaç, hak ve gereklilik olduğunu, verilecek olan sağlıklı ve doğru bir din eğitimi hizmetiyle, onların farklı kitleler tarafından yanlış ve yoruma muhtaç bilgilerle istismar edilmeleri, olumsuz etkilenmeleri engellenebilecektir.

Sosyal hizmet gruplarından özellikle devlet eliyle hizmet götürülen gruplardan olan Cezaevleri, Hastaneler, SHÇEK ve Huzurevlerindeki insanlara verilen hizmetlerde bir gereklilik, istek, ihtiyaç ve bilimselliğin olması da bir realitedir.

Her bireyin normal şartlarda alabildiği farklı eğitim hizmetlerini sosyal hizmet grubundaki insanlar alamamaktadır. Bu kişiler diğer insanlardan farklı olarak Allah'ın adaleti, yaratılış, kaza-kader ve ahiretle ilgili öğrenme merakında olduklarına dair bilgiler ve soru işaretleri vardır. İhtiyaç duyulan ve merak edilen bu bilgilerin sağlıklı bir şekilde öğrenilmesi, onların hayatları ve rehabiliteleri açısından önemlidir.

ÖNERİLER

✓ “Dini Sosyal Hizmet” alanlarıyla ilgili sorunlar siyasî ve ideolojik kaygı ve endişelerden uzakta tartışılmalıdır.

✓ Sosyal hizmet alanlarında verilecek olan din hizmetleri “Dini Danışmanlık ve Rehberlik” hizmeti çerçevesinde yapılmalıdır.

✓ “Dini Sosyal Hizmet”lerle ilgili problemlerin kalıcı çözüme kavuşmasında hem İlahiyat alanını, hem de Sosyal Hizmet alanını hâkim uzmanlar yetiştirilmelidir.

✓ “Dini Sosyal Hizmet” veya “Sosyal Hizmetin Manevi Boyutu” ile ilgili ilmî araştırmaların sayısının nitelik ve nicelik açısından artması, bu alandaki problemlerin daha kısa sürede çözümlenmesine katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- ALTAS, Nurullah, “Hastanelerde Dinî Danışmanlık Hizmetleri (Türkiye Uygulaması Üzerine Deneysel Bir Araştırma)”, *Ankara Üm., İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt:XXXIX, Ankara 1999. ss. 599-659.
- _____, “Dinî Danışmanlığın Teorik Temelleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XLI, Ankara 2000. ss. 327-350
- BAŞER, Serpil, “Diyanet İşleri Başkanlığının Yürüttüğü Cami Dışı Din Hizmetleri Kapsamında Hastanelerde Din Hizmeti İhtiyacı”, *Diyanet İşleri Başkanlığı I. Din Hizmetleri Sempozyumu 3-4 Kasım 2007*, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, cilt:1, Ankara 2008. ss. 620-646
- BİLGİN, Beyza, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Gün yayınları, Ankara 2007.
- BİLHAN, Saffet “Din Eğitiminin Amacı”, *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri*, İlahiyat Vakfı yayınları: 1, Ankara 23-25 Nisan 1981, ss. 95-96
- BOLAY, Süleyman, “Din Eğitiminin Şumulü”, *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri*, İlahiyat Vakfı yayınları: 1, Ankara 23-25 Nisan 1981, ss. 97 106
- BOLAY, Süleyman-TÜRKÖNE, Mümtaz’er, *Din Eğitimi Raporu*, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, Ankara 1995.
- BULUT, Mehmet, *Diyanet İşleri Başkanlığının Yaygın Din Eğitimindeki Yeri*, Ankara Üniv, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1997
- BULUT, Ramazan, *Din Eğitiminin Toplumsal Temeli ve Fonksiyonları*, Süleyman Demirel Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2010
- CEBECİ, Suat, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, Akçağ yayınları, Ankara 1996.
- _____, “Din Eğitiminde Rehberlik ve Psikolojik Destek”, *Avrupa Birliği’ne Giriş Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu*, 26-27 Mayıs 2001 Adapazarı, Değişim yayınları, Adapazarı 2002. ss. 216-227.
- CERTEL, Hüseyin, *Suçlularda Dine Dönüş*, Nobel yayınları, Ankara 2009
- _____, *Din Psikolojisi*, Andaç yayınları, Ankara 2003
- DEMİR, Orhan, *Yetiştirme Yurdu Gençliği ve Din Eğitimi*, Düşünce Kitabevi yayınları, İstanbul 2004
- DOĞAN, Recai-TOSUN Cemal, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi, Pegem A yayıncılık, Ankara 2003.*
- DÖNMEZER, Sulhi, *Sosyoloji*, 9. Baskı, Savaş yayınları, Ankara 1984.
- ERGÜL, Şafak - BAYIK, Ayla, “Hemşirelik ve Manevi Bakım”, *Cumhuriyet Üniv., Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 8/1, Sivas 2004, ss. 37-43
- Genelge 74, T.C. Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı, Din Hiz. D. Bşk. Sayı: 12.1/166/857 ve 27.07.1989 (tarihli genelge.)
- GÜNAY, Ünver, “Türkiye’de Dinî Sosyalleşme”, *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri*, İlahiyat Vakfı yayınları: 1, Ankara 23-25 Nisan 1981, ss.192-199
- GÜL, Ahmet, “Türkiye’de Örgün Din Eğitimi”, *Uluslar arası Din Eğitimi Sempozyumu, Sempozyum Bildirileri*, Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi ve TÖMER Dil Öğretim Merkezi, Ankara 20-21 Kasım 1997. ss. 189-197.
- HÖKELEKLİ, Hayati, *Din Psikolojisi*, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, Ankara 1993
- IŞIK, Harun, *Cezâenlerinde Din*, Laçın yayınları, Kayseri 2009
- İLHAN, Ayşegül, *Dünya Hastanelerinde Din Hizmetleri*, ÖNDER Raporlar serisi 2. <http://www.onder.org.tr/icenikyazdir.asp?id=649>. Erişim 14.12.2007
- KAYA, Mevlüt, *Din Eğitiminde İletişim ve Dinî Tutum*, Etüt yayınları, Samsun 1998
- KAYA, Talha “Cezâevi Vaizliği” I. *Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, cilt:2, Ankara 2008, ss. 156-163.

- KAYADİBİ; Fahri, *Din Eğitimi Dersleri*, İstanbul Üniv., İlahiyat Fakültesi yayınları no:1, İstanbul 2006. s.27
- KILAVUZ, Akif, *Yaşlanma Dönemi Din Eğitimi*, Arasta yayınları, Bursa 2003
- KILIÇ, Recep, “Din Öğretimini Temellendirme”, *Dini Araştırmalar*, cilt:1, sayı:3, Ankara 1999, ss.205-212
- KOÇER, Hasan Ali, “Genel Din Eğitiminin Bütünlüğü İçinde Din Eğitiminin Yeri”, *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri*, İlahiyat Vakfı yayınları: 1, Ankara 23-25 Nisan 1981, ss. 17-24
- KÖYLÜ, Mustafa, *Yetişkin Din Eğitiminin Teorik Temelleri*, Etüt yayınları, Samsun 2000
- KULA, Naci, *Bedensel Engellilik ve Dini Başa Çıkma*, Dem yayınları, İstanbul 2005
- MAUSS, Marcel, *Sosyoloji ve Antropoloji*, Çeviren: Özcan Doğan, Doğubatı, Ankara 2006.
- PEKER, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Aksiseda matbaası, Samsun 2000.
- ONAT, Hasan, “Niçin Din Eğitimi?”, Uluslar arası Din Eğitimi Sempozyumu, Sempozyum Bildirileri, *Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi ve TÖMER Dil Öğretim Merkezi*, Ankara 20-21 Kasım 1997. ss.15-23.
- ÖZBAYDAR, Belma, *Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma*, Baha Matbaası, İstanbul 1970.
- ÖZDEMİR, Saadettin, *Korunmaya Muhtaç Gençlerin Din Öğretimi İhtiyaçları*, Tuğra Matbaası, Isparta 2002.
- _____, “Cezaevlerinde Verilen Din Eğitiminin Yeterliliği Üzerine Bir Araştırma: Isparta-Burdur Örneği”, *Süleyman Demirel Üniv., İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl:2008/2, sayı: 21, Isparta 2008. ss. 23-49
- _____, *İslam'da İbadet Psikolojisi (Namaz-Zekat)*, Atatürk Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1992
- _____, “Sosyal Hizmetlerde Çocuk ve Gençlerin Eğitim Hakları Bağlamında Din Eğitimi”, *Birinci Sosyal Hizmetler Şurası Ön Komisyon Raporları ve Bireysel Çalışmalar*, T.C Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü, Nisan 2004 Ankara. s. 311
- _____, “Huzurevlerinde Din Eğitimi Hizmetlerinde Karşılaşılan Problemler ve Çözüm Önerileri”, Diyanet İşleri Başkanlığı, IV. Din Şurası III. Komisyon Tebliğleri, Ankara 2009. <http://www.belgeler.com/blg/2pif/huzurevlerinde-din-egitimi-hizmetlerinde-karsilasilan-problemler-ve-cozum-onerileri>. 08.02.2012
- ÖZDEMİR, Şuayip, *Cezaevlerinde Din Eğitimi*, Arı Sanat yayınları, İstanbul 2006
- _____, “Cezaevlerinde Din Hizmetlerinin Temel Problemleri”, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, cilt:2, Ankara 2008, s.123-133
- ÖZTÜRK, Mualla, “Din Eğitimi ve Çocuk Ruh Sağlığı”, *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri*, İlahiyat Vakfı yayınları: 1, Ankara 23-25 Nisan 1981. ss.206-207
- PEKER, Hüseyin, “Suçlularda Dini Davranışlar”, *Ondokuz Mayıs Üniv., İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:4, Samsun 1990, ss. 97-117
- Resmi Gazete, *Resmi Gazete* sayı: 26131, tarih 06.04.2006
- Resmi Gazete, Adalet Bakanlığı ve DİB protokol 10.02.2011
- SELÇUK, Mualla, “Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri”, *Uluslar arası Din Eğitimi Sempozyumu Sempozyum Bildirileri*, Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi ve TÖMER Dil Öğretim Merkezi, Ankara 20-21 Kasım 1997. ss.28-35
- SERİNSU, Ahmet Nedim, “Kur’an ve İnsanın Anlam Arayışı”, *Uluslar arası Din Eğitimi Sempozyumu, Sempozyum Bildirileri*, Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi ve TÖMER Dil Öğretim Merkezi, Ankara 20-21 Kasım 1997. ss. 161-171
- SEYYAR, Ali, *Sosyal Hizmetlerde Manevi Bakım*, Şefkat Elleri yayınları, Ankara 2007
- _____, “İslami Değerler Açısından Manevi Sosyal Hizmetler”, *Manevi Sosyal Hizmetler*, Editör: Ali Seyyar, Rağbet yayınları, İstanbul 2008. ss. 13-51.

- SEYYAR, Ali - ÖZDEMİR, Saadettin, “AB Sürecinde Türkiye’de Dini Sosyal Hizmetlerin Önemi –Türkiye-Almanya Örneği-“ *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, Ankara 2008. Cilt:2, ss. 506-523
- SHEPERD, John, “İngiliz Din Eğitiminin Kişilik Gelişimine Katkısı” *Uluslar arası Din Eğitimi Sempozyumu, Sempozyum Bildirileri*, Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi ve TÖMER Dil Öğretim Merkezi, Ankara 20-21 Kasım 1997. ss. 77-89
- TOSUN, Cemal, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Pegem A yayıncılık, Ankara 2002.
- _____, “Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimine Genel Bir Bakış”, *Tartışılan Değerler Açısından Türkiye*, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, Ankara 1996. ss. 95-111.
- TUĞ, Salih, “Türkiye’de Din Eğitiminin Din Eğitiminin Sosyal ve Hukuki Bazı Dayanakları”, *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri*, İlahiyat Vakfı yayınları: 1, Ankara 23-25 Nisan 1981, ss. 175-182
- YÖRÜKOĞLU, Atalay, “Ruh Sağlığı, Ahlaki Değerler ve Din Eğitimi, *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri, İlahiyat Vakfı yayınları*: 1, Ankara 23-25 Nisan 1981, ss.211-214
- <http://www.tccb.gov.tr/ddk/ddk29.pdf> ve <http://www.tccb.gov.tr/ddk/ddk30.pdf>
11.01.2012
- <http://www.cte.adalet.gov.tr/mevzuat/protokol/diyanet.doc>
<http://www.cte.adalet.gov.tr/mevzuat/tuzuk/tuzuk.doc>